

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2021, 25 (3): 1143-1162

Mukâtil Tefsirinde Mekkî Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan Atıflar

The References to the Battle of Badr in the Makkî Surahs in Tafsîr Al-Muqâtil

Nurdane Güler

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assist. Prof., Kırıkkale University, Islamic Sciences Faculty, Department of Tafsîr
Kırıkkale, Turkey
nurdaneguler@gmail.com orcid.org/0000-0002-2133-9252

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 2 July / Temmuz 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 13 Aralık / December 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 25 **Issue / Sayı:** 3 **Pages / Sayfa:** 1143-1162

Cite as / Atıf: Güler, Nurdane. Mukâtil Tefsirinde Mekkî Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan Atıflar [The References to the Battle of Badr in the Makkî Surahs in Tafsîr Al-Muqâtil]. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/3 (Aralık 2021): 1143-1162.
<https://doi.org/10.18505/cuid.961161>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

The References to the Battle of Badr in the Makkî Surahs in Tafsîr Al-Muqâtil

Abstract: The *Tafsîr al-Muqâtil* (d. 150/767) is the oldest available complete commentary text. In this respect, it has been a focus of attention. In this *tafsîr*, the references to the Battle of *Badr* in the explanation of some *Makkî surahs* are remarkably numerous. *Badr* was the first war that the Prophet made with the polytheists of Makkah, and it took place in the second year of the migration to Madîna (A. H. 2). The polytheists were far superior to the Muslims in terms of both equipment and numbers. Therefore, the success achieved in this expedition meant a lot not only in terms of survival but also in terms of morale of Muslims. Details of this war are included in *Surah Anfâl*, and various aspects of it are referred to in other *Madanî surahs*. It is not difficult to understand the mention of such an important war in *Madanî surahs*. However, the references to the Battle of *Badr*-which has not yet taken place- in the commentary of the *Makkî surahs*, are particularly challenging. In this *tafsîr*, 66 verses of various *Makkî surahs* are explained through the Battle of *Badr*. This study was carried out in order to reveal the background of the *Badr* references of the *Makkî surahs* in *Muqâtil tafsîr*. Muqâtil stands out in the *Hadith* in terms of reliability, and in the *Kalâm* as a widely discussed personality with his various views. Although he has been criticized from various aspects of his *Tafsîr*, it is generally considered a great authority. His work is easy to understand; it combines narration and insight. The similar of every possible verse has been given. The author's mastering at the Arabic language showed itself in the words of the *Qur'ân*. Almost no words remained unexplained. Muqâtil is closely related to the Arabic language that had been in effect in the era of revelation, and he generally carried out his *tafsîr* activities by considering the era of revelation. In Muqâtil's view of *tafsîr*, no verse is independent from the experiences of the period, and each verse gains meaning with its context. In his *tafsîr*, Muqâtil draws a view of *Badr* without alternatives. While other *tafsîrs* include other achievements of Muslims in addition to *Badr*, such as the victory of the Battle of the Ditch and the conquest of Makkah, in the *tafsîr* of Muqâtil the difference of *Badr* as the biggest blow against the polytheists of Makkah is clearly stated. It may not be very convincing to explain his insistence on *Badr* as random touches and sometimes anachronistic mistakes, given his skill in *tafsîr* and his command of the *Qur'ân* in terms of both content and language. *Badr* stands as a conscious choice, not a mistake in Muqâtil. As it can be seen in examining the verses, the forward-looking statements present in the majority of the verses; this emphasis also prepared the ground for Muqâtil's explanations. In any case, Muqâtil sometimes did not care about falling into historical inconsistency. If we exclude these 5 verses, which can be explained with *Badr* although they are *Makkî*, the attitudes of other commentators regarding the emphasis of *Badr* in the *Makkî* verses in the remaining 61 verses are as follows: al-Ṭabarî (d.310/923) included the views pointing to *Badr* in only 3 of the 61 verses in his *tafsîr*. This shows us that the emphasis of *Badr* in the *Makkî* verses was not generally adopted by other early commentators except Muqâtil. Because in al-Ṭabarî's *tafsîr*, the views on *tafsîr* from the era of *Aş-şahâbah* (the Companions), *Tābi'ūn* (the second generation following the Companions) and *Tābi'ū al-Tābi'īn* (the third generation) are mentioned together with *isnad* (the chain of reporters), except for Muqâtil and al-Kalbî. al-Zaḍḍjādī (d. 311/923), who was contemporary of Ṭabarî, included *Badr* in only two of the 61 verses in his philological *tafsîr*. In other words, al-Zaḍḍjādī is on a very different line from Muqâtil regarding *Badr*. al-Māturīdī (d. 330/944) included *Badr* among other explanations in only 4 of the 61 verses in his *tafsîr*; and did not mention Muqâtil's view even among the possible meanings of the other verses. al-Rāzī (d. 606/1210) included *Badr* in 10 of 61 verses among other explanations. In the remaining 51 verses, he did not find it necessary to mention Muqâtil's view along with other possibilities. Apparently, al-Rāzī, like others, did not consider Muqâtil's explanations reasonable. Nevertheless, Razi was the commentator who gave greater place to the *Badr* emphasis of Muqâtil in his *tafsîr*. In this case, how can the passion for *Badr*, seen in the *Muqâtil tafsîr*, be explained? We think it would be correct to seek the reasons of Muqâtil's -sometimes reasonable, sometimes inappropriate,

and sometimes anachronistic- explanations of *Badr* in the importance he gave to this expedition and in the method of relying on concrete data in the interpretation of the *Qur'anic* verses. In his view of *tafsîr*, no verse is independent of the experiences of the period. He takes care to include information reflecting the historical situation in almost every verse. Apparently, within the scope of this path he followed in his *tafsîr*, Muqâtil felt the need to remind *Badr*, which the polytheists of Makkah regarded as the greatest torment they had ever seen in their worldly life, by mentioning it in verses containing torment, threat, and revenge.

Keywords: Tafsîr, Muqâtil, Badr, Makkî, Madanî.

Mukâtil Tefsirinde Mekkî Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan Atflar

Öz: Mukâtil (öl.150/767) tefsiri bilinen en eski tam tefsirdir. Bu yönüyle ilgi odağı olmuştur. Bu tefsirde Mekkî sûrelerde bazı ayetlerin izahında *Bedir* gazvesine yapılan atflar dikkat çekecek ölçüde çoktur. *Bedir* Hz. Peygamber'in Mekke müşrikleriyle yaptığı ilk savaş olup, Medine'de, hicret'in ikinci yılında gerçekleşmiştir. Müşrikler hem teçhizat hem de sayı bakımından Müslümanlardan kat kat üstün durumda idiler. Bu gazvede elde edilen başarı, beka açısından olduğu kadar moral yönüyle de büyük anlam ifade eder. Enfâl sûresinde bu savaşa ait ayrıntılar yer almış, başka Medenî sûrelerde de çeşitli yönlerine atflar yapılmıştır. Böyle öneme haiz bir savaşın Medenî sûrelerde zikredilmesini anlamak zor olmaz. Fakat Mekkî sûrelerin tefsirinde henüz gerçekleşmemiş olan Bedir savaşına atflar düşündürücüdür. Mukâtil tefsirinde çeşitli Mekkî sûrelere ait 66 âyet Bedir gazvesi üzerinden izah edilmiştir. Bu çalışma Mukâtil tefsirinde Mekkî sûrelerdeki Bedir atflarının arka planını ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Mukâtil Hadis'te güvenilirlik açısından, Kelam'da ise çeşitli görüşleri ile çok tartışılan bir şahsiyet olarak temayüz eder. Tefsir'de çeşitli yönleri ile eleştirilse de genellikle büyük bir otorite sayılmıştır. Eseri kolay anlaşılır özellikte olup, rivâyet ve dirâyeti mezcetmiştir. Mümkün olan her âyetin naziri (benzeri) verilmiştir. Yazarın Arap diline hâkimiyeti, Kur'ân kelimelerinde kendini göstermiştir. Neredeyse izah edilmeyen hiçbir kelime kalmamıştır. Mukâtil vahiy ortamında yürürlükte olan Arapça ile yakından ilgilidir ve tefsir faaliyetini genellikle vahiy ortamını göz önüne alarak yürütmüştür. Mukâtil'in tefsire bakışında hiçbir âyet dönemin yaşanan tecrübelerinden bağımsız değildir ve her bir âyet bağlamıyla anlam kazanır. Mukâtil tefsirinde *Bedir* alternatifsiz bir görünüm çizer. Diğer tefsirlerde *Bedir*'in yanısıra Hendek zaferi, Mekke'nin fethi gibi Müslümanların elde ettiği diğer başarılarına da yer verilmişken, Mukâtil tefsirinde *Bedir*'in Mekke müşriklerine vurulan en büyük darbe olarak farkı açıkça belirtilmiştir. Tefsir konusundaki mahareti, Kur'ân'a hem içerik hem dil açısından hâkimiyeti düşüldüğünde, *Bedir* konusundaki ısrarını gelişigüzel dokunuşlar, bazen anakronik hatalar olarak izah etmek pek ikna edici olmayabilir. *Bedir* Mukâtil'de bir sehiv değil daha çok bilinçli bir tercih olarak durur. Âyetleri incelerken gördüldüğü gibi bu vurgunun yapıldığı âyetlerin ekseriyetinde mevcut olan geleceğe dönük ifadeler de Mukâtil'e izahları için zemin hazırlamıştır. Zaten Mukâtil bazen tarihi tutarsızlık içine düşmeyi de önemsememiştir. Mekkî olduğu halde Bedir ile izahı mümkün olan bu 5 ayeti kapsam dışı tutarsak kalan 61 ayette diğer müfessirlerin Mekkî ayetlerde Bedir vurgusu ile ilgili tutumları şöyledir: Taberî (ö.310/923), tefsirinde 61 âyetin sadece 3'ünde *Bedir*'e işaret eden görüşlere yer vermiştir. Bu bize Mekkî âyetlerde *Bedir* vurgusunun genel olarak Mukâtil dışında diğer erken dönem müfessirleri tarafından benimsenmediğini gösterir. Çünkü Taberî tefsirinde, Mukâtil ve Kelbî hariç sahabe, tabiûn ve tebe-i tabiûn döneminden gelen tefsire dair görüşler isnad zinciriyle birlikte zikredilmiştir. Taberî ile çağdaş olan Zeccâc (ö. 311/923), filoloji ağırlıklı tefsirinde 61 âyetin sadece ikisinde *Bedir*'e yer vermiştir. Yani Zeccâc *Bedir* konusunda Mukâtil'den oldukça farklı bir çizgidedir. Maturîdî (ö. 330/944), tefsirinde 61 âyetin sadece 4'ünde *Bedir*'e diğer izahlar arasında yer vermiş, diğer âyetlerin muhtemel manaları içinde dahi Mukâtil'in görüşünü zikretmemiştir. Râzî (ö. 606/1210) 61 âyetin 10'nunda *Bedir*'e diğer izahlar arasında yer vermiştir. Kalan 51 âyette Mukâtil'in görüşünü diğer ihtimallerle birlikte zikretmeye gerek görmemiştir. Anlaşılabilir Râzî de diğerleri gibi Mukâtil'in izahlarını makul görmemiştir. Yine de tefsirinde Mukâtil'in *Bedir* vurgusuna en çok yer veren müfessir olmuştur. Şu halde Mukâtil tefsirinde görülen *Bedir* tutkusu nasıl izah edilebilir. Sanırız

1146 | Nurdane Güler. Mukâtil Tefsirinde Mekki Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan...

Mukâtil'in bazen makul karşılanabilir, bazen yersiz, bazen de anakronik *Bedir* izahlarını bu gazveye verdiği önemde ve Kur'an âyetlerinin tefsirinde somut verilere dayanma metodunda aramak doğru olur. Onun tefsire bakışında hiçbir âyet dönemin yaşanan tecrübelerinden bağımsız değildir. Hemen her âyette tarihi durumu yansıtan bilgilere yer vermeye özen göstermektedir. Anlaşılan Mukâtil tefsirinde izlediği bu yol kapsamında, Mekke müşriklerinin dünya hayatında gördükleri en büyük azap olarak kabul ettiği *Bedir*'i, azap, tehdit, intikam içerikli ayetlerde mutlaka zikrederek hatırlatma ihtiyacı duymuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mukâtil, Bedir, Mekki, Medenî.

Giriş

Mukâtil (öl.150/767) tefsiri elimizde bulunan en eski tam tefsirdir.¹ Bu yönüyle ilgi odağı olmuştur. Bu tefsirde Mekki sûrelerde bazı âyetlerin izahında *Bedir* gazvesine yapılan atıflar dikkat çekecek ölçüde çoktur. *Bedir* gazvesi Hz. Peygamber'in hayatında önemli bir dönüm noktası olarak yer almıştır. Bilindiği üzere Medine'ye hicret edene kadar Hz. Peygamber'e Müşriklerin saldırılarına fiziksel karşılık verme izni verilmemişti. Medine'ye hicretle birlikte bu yasak kalkmış, *Bedir* gazvesi bu izne atfen yapılan ilk büyük savaş olmuştur. Müslümanların hem teçhizat hem de sayı bakımından kendilerinden kat kat üstün Mekke müşrikleri karşısında elde ettikleri başarı, beka açısından olduğu kadar moral yönüyle de büyük anlam ifade eder. Enfâl sûresinde bu savaşa ait ayrıntılar yer almış, başka Medenî sûrelerde de çeşitli yönlerine atıflar yapılmıştır. Böyle önemli bir savaşın Medenî sûrelerde zikredilmesini izah mümkündür. Fakat Mekki sûrelerin tefsirinde henüz gerçekleşmemiş olan *Bedir*'e atıflar, üzerinde düşünmeyi gerektirir. Mukâtil tefsirinde çeşitli Mekki sûrelere ait altmışaltı âyet *Bedir* gazvesi üzerinden izah edilmiştir.

Mukâtil tefsiri ülkemizde bilhassa son dönemde pek çok yüksek lisans çalışmasına ve makaleye konu olmuştur.² Bu makalelerde Mukâtil B. Süleyman'ın tefsirinde esbab-ı nüzul

¹ İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1976), 35; Abdullah Mahmud Şehhate, "Mukâtil b. Süleyman", *Tefsir-i kebir*, çev. Mehmet Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Basım, 2017), 1/23-31; İsmail Çalışkan, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Bilay Yayınları, 2020), 120.

² Mukâtil tefsiri üzerine yapılmış tezler: Emine Kavun, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde Hidâyet ve Dalâlet Âyetleri ve Yorum* (Yozgat: Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Esra Usta, *Mukâtil B. Süleyman'ın (v.150/767) Esbab-ı Nüzul Rivâyetlerini Kullanımı -Mekki Sureler Örneği-* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Halime Akkuş, *Mukâtil B. Süleyman'ın Tefsirinde Ölüm ve ötesi* (Yozgat: Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Yusuf Yalçınkaya, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsir-i Kebir'i ve İsrâilîyât* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Eyüp Elkoca, *Siyerin Tefsire Kaynaklığı: Mukâtil b. Süleyman Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Gunaydın Hasan Haidar, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde Nasih ve Mensuh -Mahmud Şehhate'nin Tahkiki Çerçevesinde Bir İnceleme-* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); İrfan Zahi-toğlu, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsir-i Kebir'indeki Hadislerin Tahriri ve Değerlendirilmesi* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Zehra Yıldırım, *Mukâtil b. Süleyman'ın Mütешâbih Kabul Edilen Âyetlere Yaklaşımları*, (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Selma Sırakaya, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri ile el-Vücûh ve'n Nezâir Adlı Eserinin Mukayesesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Soycan, *Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150/767) Tefsir Adlı Eserindeki Meğâzî Bilgilerinin Tesbit ve Değerlendirmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Ömer Türker, *Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'an-ı Tevil Yöntemi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999).

Mukâtil tefsiri üzerine yazılmış makaleler: İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1976), 1-35; İbrahim Çelik, "Kur'an'da Haberî Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleyman'a İsnad Edilen Teşbih Fikri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 151-159; Celil Kiraz, "Mukâtil b. Süleyman'ın Muhkem ve Mütешâbih Anlayışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/1 (2011), 95-110; Halis Albay-

rivâyetlerini kullanımı, ölüm ve ötesi, nasih ve mensuh, müteşabih ayetler, isrâiliyyât gibi konular incelenmiş, tefsirde zikri geçen rivayetlerin tahriri yapılmıştır. Fakat Mukâtil tefsirinde Mekkî sûrelerde dikkat çekici ölçüde yer alan *Bedir* vurgusu üzerinde bir çalışma yapılmamıştır. Makalenin amacı merak uyandıran bu konuya ışık tutmaktır. Cevabı aranan sorular şunlardır: Mukâtil'in Mekkî sûrelere ait altmışaltı âyette yaptığı *Bedir* vurgusuna diğer müfessirler ne ölçüde katılmıştır? Bu izahlar Mukâtil'in yaşadığı döneme ait bir algıyı mı yansıtır? Mukâtil yaptığı izahlarda yalnız ise bunu nasıl yorumlamak gerekir? Bu soruları cevaplayabilmek, diğer tefsirlerle mukayeseli çalışma gerektirmiştir. Bu nedenle öncelikle erken dönemin tefsire ait tüm fikirleri hemen hemen yansıtmaya kabiliyetine sahip en kapsamlı ve ön tarihli rivâyet ağırlıklı tefsiri kabul edilen Taberî (öl.310/923) tefsirine müracaat edilmiştir. Bunun yanı sıra Taberî ile aynı dönemde yaşamış Zeccâc (öl. 311/923) ve her ikisinin çağdaşı Mâturîdî (öl. 330/944) tefsirlerinin desteğine gerek duyulmuştur. Ayrıca bu tefsirlerden üç yüzyıl sonra kaleme alınmış, önceki dönemlere ait birçok tefsir eserini kaynak olarak kullanan Râzî'nin (öl. 606/1210) asırlar ötesinden değerlendirmeleri de önem arz etmiştir.³ Tâbiûndan olduğu da iddia edilen Mukâtil'e ait görüşler Taberî tefsirinde yer almaz ama Taberî tefsiri bize erken dönem müfessirlerinin, Mukâtil'in *Bedir* vurgusu yaptığı ayetlerde görüşlerini yansıtabilir.⁴ Taberî'nin çağdaşı Zeccâc'ın tefsiri filoloji ağırlıklıdır.⁵ Bu tefsirde ancak Zeccâc'a ait görüşlere vakıf olabiliriz. Mâturîdî ve Râzî tefsirlerinde Mukâtil'in görüşleri isim zikredilerek verilmiştir.

Makalede önce Mukâtil'in kısa yaşam öyküsü ve tefsirinin çalışma için önemli özelliklerine göz atılmış, sonra Mukâtil tefsirinde Mekkî sûrelerde *Bedir* vurgusu çeşitli başlıklar altında gruplandırılıp incelenmiştir.

1. Mukâtil ve Tefsiri

Mukâtil b. Süleyman Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden olan Belh'de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmese de rivâyetlerden yapılan çıkarımlar hicrî 80

rak, "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi", *Kur'an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013) 83-105; Şeyma Altay, "Mukâtil b. Süleyman Örneğinde Erken Dönem Nesih Algısı", *Usûl: İslam Araştırmaları* 23 (2015), 45-66; Şenol Amedov, "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde Hz. İsa'nın Vefatı Meselesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2016), 95-124; Mun'im Sirry, "Mukâtil b. Süleyman ve Antropomorfizm = Muqâtil b. Sulaymân and Anthropomorphism", çev. Yusuf Yurt & Büşra Yurt, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2017), 251-282; Mehmet Altıntaş, "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde İsrâiliyat ve Hurûf-ı Mukattaa Hakkındaki Yorumları", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/13 (2018), 129-158; Eyüp Elkoca, "Siyyer Tefsire Kaynaklığı Bağlamında Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri", *Siyyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 153-173; Salih Tuna & Harun Abacı, "Beyan İlmi Özelinde Mukâtil b. Süleyman'ın et-Tefsîrû'l-Kebîr'inin Belâği Yönü", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019), 326-341; Vahidbeg Abidoğlu, "Mukâtil b. Süleyman ve Fikhî Âyetleri Yorumlama Usûlü", *Kur'an ve Yorumu -İlk Üç Yüz Yıl-* 2, ed. Halil Rahman Açar (Ankara: İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayını, 2019), 123-127; Akhmad Mughzi Abdillah, "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde İsrâiliyyata Dair Rivâyetler", *Kur'an ve Yorumu -İlk Üç Yüz Yıl-* 2 ed. Halil Rahman Açar (Ankara: İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayını, 2019), 129-150.

³ Bahsi geçen eserler: Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiri Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şahate (Beirut: Dâru İhyâi't-turâs, 1423 h.); Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Cami'ul-beyân fi-te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetu'r-risâle, 1420-2000); Ebu İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'rabuhu*, thk. Abdu'l Celil Abduh Şelebî (Beirut: Âlemu'l-Kütüb, 1988); Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü ehl'i-sünne /Tefsîru'l-Mâturîdî*, thk. Mecdi Bâsilum (Beirut-Lübnan: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1426/2005); Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb / Tefsîru'l-kebir* (Beirut, Dâru İhyâi turâsî'l-Arabî, 1420).

⁴ Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri", 4.

⁵ Ali Bulut, "Filolojik Tefsirle Rivâyet Tefsirinin Buluşma Noktası: Zeccâc'ın Meâni'l-Kur'an'ı", *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü* (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009), 320; İbrahim Yıldız, "Ebû İshâk ez-Zeccâc ve Tefsir İlmindeki Yeri", *Kafkas Üniversitesi Harekani Dergisi* 1/2 (2014), 95-96.

1148 | Nurdane Güler. Mukâtil Tefsirinde Mekkî Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan...

yılında doğmuş olabileceğini göstermektedir. Mukâtil'in çeşitli dinlerin kaynaştığı bir şehir olan Belh'te yetiştiği, daha sonra bölgenin önemli merkezlerinden Merv şehrine geçtiği, burada evlendiği ve Emevîler'in Horasan'daki nüfuzu zayıflayınca kadar burada kaldığı bilinmektedir. Merv, Budizm ağırlıklı olmak üzere Zerdüştilik, Manilik ve Nesturî Hıristiyanlığın birlikte yaşandığı bir bölge olarak Mukâtil'e çeşitli din ve kültürleri bir arada ve canlı tanıma imkânı sunmuştur. Araplar tarafından fethedildikten sonra Horasan bölgesi 2-4. asırlarda İslam fikir hayatına tesir eden önemli merkezlerinden biri haline almıştır. Mukâtil bölgede kaldığı müddet içinde zekâsı feraseti ve ilmi ile belli bir konuma gelmiş, Horasan emirleri ve onlara karşı ayaklananlar arasında yapılan görüşmelerde arabulucu olarak görev yapmıştır. Siyasi otoritenin Emevîlerden Abbasîlere değişimi ile Irak bölgesine, önce bu bölgenin ikinci önemli şehri Basra'ya geçmiş, bir müddet Abbasî yönetiminin başşehri Bağdat'ta bulunmuş, daha sonra tekrar Basra'ya geçerek burada hicrî 150 yılında vefat etmiştir. Irak bölgesindeki yaşamında da derin ilmi ve pek çok kültürel malumata sahip oluşu ile ünlü bir sima olan Mukâtil, Abbasi halifeleri ile yakın temas içinde yaşamıştır.⁶

Mukâtil b. Süleyman Hadis'te güvenilirlik açısından, Kelam'da ise çeşitli görüşleri ile çok tartışılan bir şahsiyet olarak temayüz eder. Mukâtil ayrıca Şiilik ve Mürcilik ile de itham edilmiştir.⁷ Tefsir'de çeşitli yönleri ile eleştirilse de genellikle büyük bir otorite sayılmıştır. Şu sözler bunu kanıtlar: İmam Şâfiî "Tefsir öğrenmek isteyen ona muhtaçtır." Ahmed b. Hanbel: "Mukâtil, Kur'an'ı bilen biri idi." Ebu Hanife'nin oğlu Hammâd: "Mukâtil tefsir ilmini, el-Kelbî'den daha iyi bilir." İbrahim el-Harbî: "İnsanları, Mukâtil'i tenkide iten şey kıskançlıktır." Abdullah b. el-Mübarek: "Eğer o sika olsaydı, onun tefsiri ne kadar güzeldi! Eğer rivâyetlerinin senedi bulunsaydı, buradaki ilim ne kadar büyüktü!" Mukâtil b. Hayyan'a -ki kendisi sika olarak bilinir- "Sen mi daha bilgilisin, yoksa Mukâtil b. Süleyman mı?" diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Ben insanlar arasında Mukâtil'in bilgisini, ancak diğer denizler arasındaki yeşil denize (Hint Okyanusu) benzetebiliyorum."⁸ Ülkemizde tefsir kürsüsünün en eskilerinden olup erken dönem tefsir çalışmaları ile meşhur İsmail Cerrahoğlu Mukâtil için kaleme aldığı makalesini şu sonuçla bitirmiştir: "Fikri temayülleri, isnadlara riâyet etmemesi ve ilk tefsirlerde eksik olmayan İsrailiyat dediğimiz haberleri ihtiva etmesi yönünden tenkide uğrayan Mukâtil b. Süleyman hakkında ne denilirse denilsin, o, tanıtmağa çalıştığımız eserleriyle İslam tefsir tarihinde temel şahsiyetlerden biridir. Eserleri, lügat, sebebi nüzul, vücut, mübhemlerin izahı ve tarihi hadiselerin aydınlatılması, ilk günkü fıkıh ve kıraat anlayışlarını göstermesi bakımından mühim bir yer işgal eder. Tefsir tarihi ile uğraşanlar, ondan ve onun eserlerinden bahsetmeden geçemezler."⁹

Mukâtil'in biri tefsiri olmak üzere elimize ulaşan üç eseri vardır:

- 1- *Kitâbu't-Tefsiri'l-kebîr*: İlk olarak Abdullah Mahmûd Şehhâte tarafında tahkik edilerek 4 cilt halinde basılmıştır. Mehmet Beşir Eryarsoy tarafından "*Tefsir-i kebîr*" ismiyle Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır.

⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsir ve'l-müfessirîn* (b.y.: Muessesetu'r-risâle, 1405/1985), 7/202; Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.), 2/330/331; Şehhâte, "Mukatil b. Süleyman", 1/9-12; Ömer Türker, "Mukatil b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/134; Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi* (Ankara, Kitabiyat Yayınları, 2005), 35-36; Mehmet Fevzi Hamurcu, *Mukâtil b. Süleyman ve ilk Fıkhi Tefsir* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 34-56.

⁷ Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri", 1-8; Şehhâte, "Mukatil b. Süleyman", 22-23; Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 35-41; Sirry, "Mukâtil b. Süleyman ve Antropomorfizm", 254-259.

⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdu'l-Kâhir Ata (b.y.: Dâru'l-kutubu'l-ilmîyye, 1417), 13/163; Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi'r-ricâl*, thk. Beşâr Avâd Mâ'rûf (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1400/1980), 28/436; Şehhâte, "Mukatil b. Süleyman", 22-23; Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 49-61.

⁹ Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri", 35.

- 2- *Kitâbu'l-vucûh ve'n-nezâir*: Çok anlamlı 185 kelimenin Kur'ân'da kullanıldığı anlamlarını ele almaktadır. İlk olarak Abdullah Mahmûd Şehhâte daha sonra Ali Özek tarafından tahkik edilerek basımı yapılmıştır. *Kur'ân Terimleri Sözlüğü* adı altında Mehmet Beşir Eryarsoy tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek yayınlanmıştır.
- 3- Kitâbu tefsîri'-l hamsi mi'e âye mine'l-Kur'ân: Fıkıh ile ilgili âyetleri dikkate alan bir eser olup, Isaiah Golfeld tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır. Mehmet Beşir Eryarsoy tarafından tercüme edilerek *Ahkâm Âyetleri Tefsiri* adıyla yayınlanmıştır.

Kitâbu't-Tefsîri'-l-kebir kolay anlaşılır özellikte olup, rivâyet ve dirâyeti mezcetmiştir. Mümkün olan her âyetin nazîri verilmiştir. Yazarın Arap diline hâkimiyeti, Kur'ân kelimelelerinde kendini göstermiştir. Neredeyse izah edilmeyen hiçbir kelime kalmamıştır.¹⁰ Âyetlerin tefsiri tek görüş üzerinden yapılmış, ihtilaflara yer verilmemiştir.¹¹ Mukâtil tefsirinde dil ve üslup yönünden övgüye mazhar olurken, rivâyetlerin senetlerinin hazfı,¹² İsrailiyyat'a geniş yer vermesi ve sayı vermeye düşkünlüğü ile eleştirilmiştir.¹³

Mukâtil vahiy ortamında yürürlükte olan Arapça ile yakından ilgilidir. Müddesir sûresinin 4. âyetinde geçen "*elbiseni temizle*" ifadesine, Arapların bu ifadeyi "günahtan uzak durma" anlamında kullandıklarını belirterek bu doğrultuda aynı zamanda bağlamla uyumlu anlam vermiştir. Kıyamet sûresinin başında geçen yemin kalıbının cahiliye Arapları tarafından çok kullanılan bir kalıp olduğunu belirtmiş, onun bu açıklaması, müfessirlerin bu kalıpta Kur'ân'a özgü hikmet arama faaliyetlerini anlamsız kılmıştır.¹⁴

Mukâtil tefsir faaliyetini genellikle vahiy ortamını göz önüne alarak yürütür. Buna göre vahyin hitabı öncelikle vahyin tanıklarınadır. Bu çabası bilinçli bir çabadır. Gâşiye sûresinin 88. âyetinde "*Deveye bakmıyorlar mı nasıl yaratılmış?*" ifadesini "Çünkü Araplar fili görmüş değillerdi. Onlara yalnızca gördükleri zikredildi. Eğer onlara 'fillere bakmıyorlar mı nasıl yaratılmış?' deseydi hayret etmezlerdi." sözüyle açıklamıştır.¹⁵ Mukâtil bu ayette deveden bahsedilmesinin uygun olduğuna parmak basmıştır. Ayette başka bir hayvandan mesela filden bahsedilseydi Araplar o hayvanı görmedikleri için ayeti yeterince anlayamayacaklardı. Bu izah onun, vahyin hitabının vahyin tanıklarına olduğu anlayışını açıkça ortaya koymaktadır.

Mukâtil'in tefsire bakışında hiçbir âyet dönemin yaşanan tecrübelerinden bağımsız değildir ve her bir âyet bağlamıyla anlam kazanır. Söz gelimi "*O, sana Kitap'ı indirendir. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve tevil etmek için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, 'Ona inandık, hepsi Rabbiniz katındandır' derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.*"¹⁶ âyetini Yahudilerin tutumlarıyla bağlantılı açıklamıştır. Ona göre *müteşabih*, Yahudilerin Hz. Muhammed ümmetinin ömrüne ilişkin ortaya attıkları iddialardır. Oysa Muhammed ümmetinin ne kadar hüküm süreceğini (*tevilini*) Allah'tan başkası bilemez. Tarihi durumla ilgili yaptığı bu açıklama, âyetteki te'vil kelimesini *yorum/yorumlamak* anlamında değil, *bir şeyin hakikatini, kühünü bilmek* manasında anladığını da ortaya koymuştur.¹⁷

Mukâtil'in bağlam tutkusu zaman zaman uç noktalara varabilmektedir. Nitekim Tahrim sûresinin baş tarafında Hz. Peygamberi inciten bazı eşlerinden bahsedilmektedir. Daha

¹⁰ Şehhâte, "Mukâtil b. Süleyman", 19-21; Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 121-122.

¹¹ Şehhâte, "Mukâtil b. Süleyman", 31; Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 126.

¹² Mukâtil tefsirinde yer alan isnadsız rivâyetler ve diğer bilgilerin büyük çoğunluğunun klasik tefsirlerde, hadis mecmualarında ve diğer kitaplarda mevcut olduğu belirlenmiştir. bk. Zahitoğlu, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri-i Kebîr'indeki Hadislerin Tahriri ve Değerlendirilmesi*, 16-206.

¹³ Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri", 14-20; Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 41-61. Sirry, "Mukâtil b. Süleyman ve Antropomorfizim", 259-263; Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 123-124.

¹⁴ Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 45-46.

¹⁵ Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 44.

¹⁶ Âli İmrân 3/7.

¹⁷ Albayrak, "Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi", 87-88.

1150 | Nurdane Güler. Mukâtil Tefsirinde Mekkî Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan...

sonra cehennem azabı, tövbe, cihad konuları işlenmektedir. Sûre iman etmeyen iki kadın Hz. Nuh'un ve Hz. Lut'un eşleri ile imanlı iki kadın Firavun'un eşi ve Hz. Meryem'e atıfla sona erer. Mukâtil bu sûrenin en başında yer alan konudan sûrenin son kısmını tefsir ederken bile kurtulamaz. Sanki sûrenin bütünü, Hz. Peygamberi üzen eşlerine bir ders vermek amacıyla indirilmiştir.¹⁸

Mukâtil hemen her âyette tarihi durumu yansıtan bilgilere yer verir. Öyle ki bazen ahiretle ilgili konularda bile tarihi bir şahsa veya olguya yer verir.¹⁹ Örneğin "*Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvânız ulaşır. Sizi hidâyete erdirdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız diye O, bu hayvanları böylece sizin istifadenize verdi. (Ey Muhammed!) Güzel davrananları müjdele!*"²⁰ âyetinde manevi ve dini bir olgu olarak anlaşılmalı tarihi bir durum olarak görüp şu açıklamayı yapmıştır: "Arab kâfirleri cahiliye döneminde devaleri Zemzem'e yakın bir yerde keserek, kanlarını alıp Ka'be'ye doğru saçarlar ve "Allahım! Bizden kabul buyur" derlerdi. Müslümanlar da aynı şeyi yapmak isteyince, Allah '*Onların etleri de, kanları da Allah'a ulaşmaz*' buyruğunu indirdi. Fakat '*O'na sizin takvânız ulaşır.*' Yani, kurbanlıkları kesmeniz O'na karşı takvalı olmanız demektir. Allah'a ulaşan ve katına yükselttiği takvânızdır."²¹

Mukâtil olaylar ve âyetler arası irtibatı açıklarken zaman zaman tarihi tutarsızlık (anakronizm) içerisine düşmüştür. Mekkî âyetlerin izahında *Bedir* savaşına yer vermesi bunun en açık örneklerindedir. Âyetlerin gelecek siygasıyla gelmiş olması onun işini kolaylaştırmış, öyle ki Nebe sûresinin 78. âyetinde, ahiret azabının bütün dehşetiyle anlatıldığı bir bağlamda "yakın azap" ifadesini *Bedir* savaşıyla ilişkilendirmiştir.²² Ayrıca Hudeybiye antlaşmasından sonra inen Fetih sûresinin 16. âyetini Hz. Ebubekir döneminde yapılan Yemâme savaşla irtibatlandırması; Mekkî Beled sûresinin ikinci âyetini, Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber'e verilen yetkiye dayandırması da bunun diğer örneklerindedir. Mukâtil aynı sûrenin 4. âyetini ise Medine'de gerçekleştiğini apaçık belirttiği bir olay ile izah etmiştir.²³

2. Mukâtil Tefsirinde Mekkî Sûrelerde *Bedir* Gazvesine Atflar

Bedir gazvesi hicrî 2. yılda gerçekleşmiştir. Bu savaşın ardından inen Enfâl sûresi ve yine Medine döneminde inen diğer sûrelerdeki atflarda, Mukâtil *Bedir* gazvesini çok canlı anekdotlarla dile getirmiştir.²⁴ Fakat bununla kalmamış Mekke döneminde inen sûrelerde pek çok âyeti *Bedir* Gazve'sine atfederek izah etmiştir.²⁵ Aşağıda bu âyetlerden örnekler gruplandırılarak sunulmuş, aynı gurup içindeki benzer âyetlerin mealleri ve Mukâtil'in izahları dipnot olarak verilmiştir. Mukâtil tefsirinden yapılan alıntılarda âyet mealleri italik, Mukâtil'in yorumları ise parantez içi yazılmıştır.

2.1. *Azap* Kelimesi İle İrtibatlı Olarak Yapılan Atflar

Mukâtil, hepsi Mekkî 17 sûrede *azap* kelimesini *Bedir* ile izah etmiştir. Bunların 14'ünün izahında diğer müfessirler kendisine katılmamıştır; kalan 3'ünde bazı müfessirler âyetlerin muhtemel manalarından biri olarak Mukâtil'in görüşünü zikretmişlerdir. Aşağıya her iki guruptan birer örnek alınmıştır.

¹⁸ Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 48-49.

¹⁹ Albayrak, "Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi", 87.

²⁰ El-Hac 22/37.

²¹ Albayrak, "Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi", 101.

²² Koç'un *Bedir* ile ilgili bu değerlendirmesini âyetleri tek tek inceledikten sonra yeniden düşünmek istiyoruz.

²³ Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 57-60.

²⁴ Elkoca, "*Siyerin Tefsiri Kaynaklığı*", 169-172.

²⁵ Mekkî sûreler için bk. Suyûti, *İtkân*, 1/41.

Örnek 1:

26 وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةٌ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا *“Kendilerine hidâyet geldiğinde insanları (alaycıları ve Bedir gazvesinde yemek yedirenleri) iman etmekten ve Rablerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey, sadece, öncekilerinin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini (geçmiş ümmetlere dünyada indirdiği azabın bir benzerini onlara indirmesidir. Nitekim onlara da dünyada Bedir’de öldürülmek olarak indirdi, melekler onların yüzlerine ve arkalarına vurarak ruhlarını çabucuk ateşe ulaştırdılar) yahut azabın kubulen kendilerine gelmesini beklemeleridir.”*²⁷

Kehf sûresinin yukarıda metnini verdiğimiz âyetinin bir öncesinde insanlara öğüt ve ibret olması için pek çok misalin verildiğinden bahsedilmiş, bu âyette ise bütün bunlara rağmen insanların iman etmeyip, vadedilen azabı görmek istemelerine vurgu yapılmıştır. Oysaki azabı gördüklerinde artık iman etmek için vakitleri olmayacaktır. Âyette apaçık ifade ile önceki milletlerin başına gelenler söz konusu iken, Mukâtil *azap* ifadesini *Bedir’de öldürülmek* olarak izah etmiştir. Ayrıca âyette bahsi geçen insanları “alaycılar ve *Bedir* gazvesinde yemek yedirenler” olarak nitelemiştir.

Yukarıda zikredilen âyette geçen *azap* ifadesinin tefsirinde Taberî, Zeccâc, Mâtürîdî ve Râzî’den *Bedir’e* yönelik bir atıf yoktur. Bu tefsirlerin hepsinde de âyetin sonunda geçen *kubul* kelimesi önem arzemiş, *azab* kelimesi üzerine ayrıca bir yorum yer almamıştır.²⁸ Aynı durum el-En’âm 67/47, Hûd 11/8, er-Ra’d 13/34, en-Nahl Süresi 16/106, Meryem 19/75, Tâhâ 20/127, Lokmân 31/7, ed-Duhân 44/15, ez-Zuhruf 43/42, el-Câsiye 45/8, el-Câsiye 45/9-10, el-Meâric 70/1, en-Nebe 78/40, âyetlerinde geçen *azap* kelimesi için de söz konusudur. Bu âyetlerin hiçbirinde yukarıda zikredilen müfessirler *Bedir’le* bağlantılı bir tefsire yer vermezken, Mukâtil bahsi geçen sûrelerin belirtilen âyetlerinin hepsinde *azap* ifadesini *Bedir* olarak açıklamıştır.

Örnek 2:

29 وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ *“Şüphesiz zulmedenlere (Mekke kafirleri) bundan başka bir azap (yani ahiret azabından başka dünyada Bedir’de öldürülme) vardır. Fakat onların çoğu (kendilerine indirilecek azabı) bilmezler (de yalanlarlar).”*³⁰

Âyetin siyakında kıyamet gününden bahsedilmiş olup, bunun dışındaki azabın ne olduğu belirtilmemiştir. Mukâtil’in *Bedir* izahı ucu açık azap ifadesi için makul bir izahtır. Fakat bu azap çeşitli şekillerde düşünülebilir. Nitekim Tûr sûresinin bu âyetinde geçen “bundan başka azap” ifadesini Taberî, “kabir azabı”, “açlık” veya “musibetler” olarak görmüş, Zeccâc ise “katil” veya “esirlik” olarak açıklamıştır. Her ikisinde de *Bedir’le* ilişkili bir ifade yer almamıştır. Mâtürîdî ve Râzî bu azapla ilgili açıklamalarında ihtimallerden birinin *Bedir* olabileceğine vurgu yaparlar. Muhtemelen onlar, Mukâtil’in görüşünü seçeneklerden biri olarak vermek istemişlerdir. Çünkü Mukâtil tefsiri her iki müfessirin de kaynakları arasında yer almaktadır.³¹

Benzer bir durum Hûd sûresi 11/8 ve Secde sûresi 32/21’de de görülür. Hûd sûresinde sadece Râzî âyetin muhtemel anlamlarından birinin *Bedir* olabileceğine işaret etmiştir. Secde sûresinde ise sadece Taberî âyetin muhtemel manalarından birinin *Bedir* olabileceğine işaret etmiştir. Râzî Mukâtil’in görüşünü seçeneklerden biri olarak vermiştir. Fakat Taberî’deki bilgi -Taberî’nin kaynakları arasında Mukâtil yer almadığı için- Secde sûresinin bu

²⁶ el-Kehf 18/55.

²⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/601.

²⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/49-50; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 3/296; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 7/2369; Mâtürîdî, *Te’vilât*, 7/186; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* 21/475.

²⁹ et-Tûr 52/47.

³⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/150.

³¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 22/486-488; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 5/68; Mâtürîdî, *Te’vilât*, 9/413; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/227-228.

âyetiyle ilgili Mukâtil dışında *Bedir* ihtimalini makul gören erken dönem müfessirlerin varlığına işarettir.

2.2. Gelecek İçin Tehdit İçeren İfadelere Yapılan Atıflar

Gelecekte tehdit içeren farklı Mekki sûrelerden 11 âyeti Mukâtil *Bedir* olarak yorumlamıştır. Bunlardan 6'sında iddiasında yalnız kalmıştır. 5'inde bazı müfessirler kendisine katılmıştır. Aşağıya her iki guruptan birer örnek alınmıştır.

Örnek 1:

لِكُلِّ نَبِيٍّ مُّسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ³² “Her haberin müstekarrı vardır. (Her sözün bir hakikati ve sonunda varacağı bir yeri vardır. Dünyadaki azapları *Bedir*'de öldürülmeleri ahiretteki ise cehennem ateşidir). Yakında bileceksiniz (Allah bununla azabı hatırlatarak onları tehdit etmektedir.)”³³

Âyette geçen böylesine genel bir ifadeyi Mukâtil'in *Bedir* ile izah etmesi pek ikna edici değildir. Nitekim bu âyetin tefsirinde Taberî, her haberin doğru-yanlışlığının anlaşılacağı bir zamanı olacağını belirterek, *Bedir*'den bahsetmemiştir. Zeccâc yorumunda *müstekarrın* “cehennem azabı”, “harp” ve “esaret” olabileceği üzerinde durmuş, *Bedir*'den bahsetmemiştir. Mâtürîdî ve Râzî de yorumlarında *Bedir*'e yer vermemişlerdir.³⁴ Ayrıca en-Neml 27/93, el-Müzzemmil 73/11, es-Sâffât 37/170 ve en-Nebe 78/4 yer alan benzer âyetlerin tefsirinde de Mukâtil, *Bedir*'e vurgusunda yalnız kalmıştır. Sâd 38/88'de ise Taberî âyetin tefsirinde Süddî'nin *Bedir*'i işaret eden izahını zikreder. Fakat tercih etmez.³⁵ Zeccâc, Mâtürîdî ve Râzî *Bedir*'e temas etmemiştir. Dolayısıyla Mukâtil bu âyetin tefsirinde de *Bedir* vurgusunda yalnız kalmıştır.

Örnek 2:

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّىٰ جِئْنَا وَأَبْصَرْتَهُمْ فَسَوْفَ يَبْصُرُونَ³⁶ “O halde bir süreye (yani, azap gelene; *Bedir*'de öldürülene) kadar onlardan (Mekke kafirlerinden) yüz çevir. (*Bedir*'de üzerlerine azap indiğinde) Gözetle onları, yakında onlar da (azabı) görecekler.”³⁷

Bu âyetin tefsirinde Taberî, Süddî'den “*Bedir*'e kadar”, İbn Zeyd'den “kıyamet gününe kadar” izahlarını nakletmiş, Süddî'yi yani *Bedir*'i tercih etmiştir. Râzî ise herhangi bir tercihte bulunmadan üç görüş zikreder: *Bedir*'e, Mekke'nin fethine veya kıyamete kadar bekleme.³⁸ Zeccâc ve Mâtürîdî *Bedir*'e temas etmemiştir. eş-Şuarâ 26/6, en-Neml 27/72, el-Fussilet 41/53 ve et-Tûr Sûresi 52/42 bezer muhteva içermektedir. Bunlardan Şuarâ 26/6'da Zeccâc bahsedilen tehdidin kıyamet gününü veya dünyada *Bedir* azabını işaret ettiğini söylemiştir.³⁹ Neml 27/72'de Râzî ilgili izahlardan birinin *Bedir* günü olduğunu belirtmiştir.⁴⁰ Fussilet 41/53 ve Tûr 52/42'de ise Mâtürîdî *Bedir*'i iki ihtimalden biri olarak zikretmiştir.⁴¹

2.3. Bekleyin İfadesi ile İrtibatlı Atıflar

“Bekleyin” ifadeli Mekki sûrelerden 5 âyeti Mukâtil *Bedir* olarak yorumlamıştır. Bunlardan 2'sinde muhtemel manalardan biri olarak Râzî kendisine katılmıştır.

³² el-En'âm 6/67.

³³ Mukâtil, *Tefsîr*; 1/561.

³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/435-436; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/260; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/118; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/21.

³⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/243-244.

³⁶ es-Sâffât 37/174 -175.

³⁷ Mukâtil, *Tefsîr*; 3/623.

³⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/131-132; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/363.

³⁹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/83.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/569.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/98; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/411.

Örnek:

42 وَيَقُولُونَ لَوْلَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ *“Ona (peygambere) Rabbinden bir mucize indirilse ya!” diyorlar. De ki: ‘Gayb ancak Allah’ındır. Bekleyin (ölümümü), şüphesiz ben de sizinle birlikte (Bedir’de öldürülmenizi) bekleyenlerdenim!”*⁴³

Yukarıdaki ayette mucize isteyenlerden beklemeleri istenmiş, Mukâtil bunu “*Bedir*’de öldürülmeyi bekleme” olarak açıklamıştır. Benzer ifadeler Hûd 11/122, es-Secde 32/30, es-Sâffât 37/178 ve et-Tûr 52/31’de de bulunmaktadır. Mukâtil hepsinde de bu ifadeleri “*Bedir*’de öldürülmeyi bekleme” tarzında izah etmiştir. Bu âyetlerin izahında Taberî, Zeccâc ve Mâtürîdî *Bedir*’i zikretmez. Râzî ise sadece Sâffât 37/178 ve Tûr Sûresi 52/31’e verilen manaları sıralarken *Bedir’de öldürülmeyi bekleme* izahını da eklemiştir.⁴⁴ Râzî bir tefsir yöntemi olarak müfessirlerin konu hakkında izahlarını genellikle herhangi bir tercihte bulunmaksızın sıralamaktadır. Mukâtil’in görüşlerine de sık sık yer verdiği için bu izahın seçenekler arasında bulunması yöntemi gereğidir. Önemli olan diğer iki âyetin muhtemel manaları arasında Mukâtil’in *Bedir* vurgusuna yer vermemesini izah etmektir. Râzî Mukâtil’in bu iki âyetteki izahını ihtimal dâhilinde dahi görmemiştir.

2.4. Vadedilenin Gerçekleşeceğine Dair İfadelere Yapılan Atıflar

Mukâtil, vadedilenin gerçekleşeceğini bildiren 4 âyeti *Bedir* ile izah etmiştir. Âyetlerin ikisinde yalnız kalmış, diğer ikisinde bazı müfessirler kendisine katılmıştır. Aşağıya her iki guruptan birer örnek alınmıştır.

Örnek 1:

45 وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَقَّعُكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ *“Onlara vadettiğimizin bir kısmını (dünyadaki azap; Bedir’de öldürülmek ve ölümden sonra görecekları diğer azap) sana göstersek de, (göstermeden) senin ruhunu alsak da senin görevin sadece tebliğ etmektir. Hesap görmek ise bize aittir.”*⁴⁶

Mukâtil yukarıdaki ayette vadedilen azabı *Bedir* olarak izah etmiştir. Benzer bir izah el-Cin 72/25’te bulunmaktadır. Bu âyette ve el-Cin 72/25’te Mukâtil izahında yalnızdır.

Örnek 2:

47 وَإِنَّمَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَقَّعُكَ فَإِنَّمَا مَرَجَعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ *“Onlara vadettiğimiz (azabın) bir kısmını (Bedir günü) sana göstersek de yahut (Bedir gününden önce) seni vefat ettirsek de sonunda (ahiret günü) dönüşleri bizedir (onlardan intikam alınır). Nitekim Allah, onların yapmakta olduklarına şahittir.”*⁴⁸

Yukarıdaki âyette Mukâtil birinci örnekte zikredildiği gibi vadedilen azabı *Bedir* olarak izah etmiştir. Fakat bu âyette Mukâtil’in izahına Zeccâc da katılmıştır.⁴⁹ Cin sûresinin benzer içerikli art arda iki âyetinin (72/24-25) ikisinde de Mukâtil *Bedir* vurgusu yapmıştır. Taberî ve Zeccâc bu âyetlerde *Bedir*’e hiç temas etmezken, Mâtürîdî ve Râzî, birinci âyette *Bedir* ihtimaline dikkat çekmişlerdir.⁵⁰

⁴² Yûnus 10/20.

⁴³ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/234.

⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 26/263; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/213.

⁴⁵ er-Ra’d 13/40.

⁴⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/383.

⁴⁷ Yûnus 10/46.

⁴⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/240.

⁴⁹ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 3/23.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 10/263; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 2/677.

2.5. Allah'ın Vâdi ile Bitişik *Sabret* İfadesine Yapılan Atıflar

Mukâtil 4 âyette *Allah hükmünü verene kadar sabret* ifadelerini *Bedir* ile izah etmiştir. Bunlardan birinde yalnızdır. Diğer üçünde bazı müfessirler kendisine katılmıştır. Aşağıya her iki guruptan birer örnek alınmıştır.

Örnek 1:

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفُّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ⁵¹ "O halde sabret. Muhakkak ki Allah'ın vaadi (yani, dünyada azabın onları gelip bulacağı) *haktır* (onu tasdik et). (Dünyada azabın üzerlerine ineceğine) *kesin olarak inanmayanlar asla seni aceleciliğe sürüklemesin* (kendilerine gelecek azabın çabuklaştırılması hususunda seni gereksiz iş yapmaya itmesinler. Allah, ileri gelenlerinin öldürülmesi suretiyle *Bedir*'de onları azaplandırdı. Melekler yüzlerine ve arkalarına vurup geciktirmeden ruhlarını cehenneme ulaştırdılar. Onlar dünya durdukça günün iki tarafında ateşe arz olunurlar. Nadr b. el-Hâris de, Allah'ın izni ve yardımıyla, *Bedir*'de, Ali b. Ebî Tâlib (r. a) tarafından boynu vurularak öldürüldü.)"⁵²

Mukâtil bu âyette Allah'ın vaadini dünyada gelecek azap olarak değerlendirmiş, bunun da *Bedir*'de vuku bulacağına işaret etmiştir. Mukâtil'in bu izahına katılan olmamıştır.

Örnek 2:

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَخُفُّمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ⁵³ "Sana vahyolunana uy ve Allah hükümünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır. (Allah haklarında kılıç ile hükmetti de onlar *Bedir*'de katledildi ve Allah da ruhlarını acilen ateşe gönderdi.)"⁵⁴

Yûnus 10/109'da olduğu gibi el-Mü'min 40/55 ve el-Mü'min 40/77 âyetlerinde geçen sabır ifadelerini Mukâtil *Bedir*'le bağlantılı izah etmiştir. Taberî bu âyetlerden sadece Yûnus 10/109'da *Bedir*'le irtibatlı izaha yer vermiş, diğerlerinde değinmemiştir.⁵⁵ Mâtürîdî, el-Mü'min 40/55'te, Râzî ise, el-Mü'min 40/77'de *Bedir*'e yer vermiştir.⁵⁶

2.6. *Helak* Kelimesi ile Yapılan Atıflar

Mukâtil iki âyette *helak ettik* ifadesini *Bedir*'le izah etmiştir. Âyetlerden birinde Râzî nüzul sebepleri arasında Mukâtil'in görüşünü de belirtmiştir. Diğerinde ise Mukâtil yalnızdır.

Örnek:

وَمَا أَلْمَنَّا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ⁵⁷ "Helak ettiğimiz (azab ettiğimiz) her memleketin mutlaka bilinen bir yazısı (yani, levh-i mahfuz' da belirlenmiş bir vakti) *vardır*. (Mekke kâfirlerinin azabları için de belli bir süre tesbit edilmiştir. Onların azabları *Bedir*'de öldürülmeleridir.)"⁵⁸

Bu âyette Mukâtil *helak* azap olarak görmüş, Mekke müşrikleri için belirlenmiş azabın *Bedir*'de öldürülmeleri olduğunu bildirmiştir. Mukâtil Kehf 18/59'da benzer bir âyeti de aynı şekilde açıklamıştır. Taberî, Zeccâc ve Mâtürîdî her iki âyetin izahında *Bedir*'e yer vermemişlerdir. Râzî ise birinci âyette diğerleri gibi bir durum sergilerken, 2. âyetin muhtemel manalarından birinde *Bedir*'e işaret etmiştir.⁵⁹

⁵¹ er-Rûm 30/60.

⁵² Mukâtil, *Tefsîr*; 3/421.

⁵³ Yûnus Sûresi 10/109.

⁵⁴ Mukâtil, *Tefsîr*; 2/1.

⁵⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/221.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/11; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 27/533.

⁵⁷ el-Hicr Sûresi 15/4.

⁵⁸ Mukâtil, *Tefsîr*; 2/424.

⁵⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 21/476.

2.7. *İntikam* Kelimesi İle Yapılan Atıflar

Mukâtil iki âyette *intikam alırsız* ifadesini *Bedir*'le izah etmiştir. Âyetlerin ikisinin izahında da kendisine katılan başka müfessir olmamıştır.

Örnek:

فَمَا نَذْهَبُ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ⁶⁰ "Eğer seni alıp götürsek de (yani, ey Muhammed canını alsak da), kuşkusuz onlardan (Mekke kafirlerinden, senden sonra *Bedir* günü onları öldürmekle) *intikam alırsız*."⁶¹

Taberî, Zeccâc, Mâtürîdî ve Râzî 'de bu âyet için bir *Bedir* vurgusu yoktur. Benzer bir ifade es-Secde 32/22'de yer almış, Mukâtil o âyette de intikamı *Bedir*'de öç almak olarak görmüştür. Taberî, Zeccâc ve Râzî bu âyet için de *Bedir*'e değinmezler. Mâtürîdî ise, Mukâtil'in görüşünü, görüşlerden biri olarak zikreder, fakat katılmaz. Çünkü kâfirlerin inkârları sebebiyle görecekları azab ahirettedir. Burada görecekları suçların neticesidir.⁶² Bu durumda bahsi geçen iki âyet hakkında Mukâtil'in yorumuna katılan olmamıştır.

2.8. Çeşitli Bağlamlarda *Bedir* Vurgusu

Herhangi bir ortak noktası bulunmayan çeşitli içerikli 16 âyette daha Mukâtil'in *Bedir* vurgusu bulunmaktadır. Bunlardan 15'inde Mukâtil görüşünde yalnızdır. Birinde Râzî nüzul sebepleri arasında Mukâtil'in görüşünü de belirtmiştir. Âyetlerden ikisi aşağıda zikredilmiştir.

Örnek 1:

أَفَغَيْرَ اللَّهِ ابْتِغَىٰ حَكْمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا الْكِتَابَ يَغْلِبُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تُكْفِرُونَ مِنَ الْمُكْتَرِبِينَ⁶³ "O size kitabı mufassal olarak indirmişken Allah'tan başka bir hakem mi arayayım? (Çünkü *Bedir*'de azabın indirilişi ile Allah'tan daha güzel hüküm verecek bir kimse yoktur.) Kendilerine kitab verdiklerimiz, onun muhakkak Rabbinden hak ile indirildiğini bilirler. Öyleyse şüphelenenlerden olma!"⁶⁴

Bu âyette de görüldüğü üzere Mukâtil'in ilgili ilgisiz her bağlamda *Bedir* vurgusu mevcuttur. Diğer müfessirler onun bu vurgularına çoğunlukla bir görüş olarak dahi yer vermemişlerdir. Örneğin Taberî, Zeccâc, Mâtürîdî ve Râzî tefsirlerinde zikrettiğimiz âyet için hiçbir *Bedir* vurgusu yoktur. Aynı durum el-En'âm 6/93, el-En'âm 6/115, el-İsrâ 17/94, el-Kehf 18/57, el-Enbiyâ 21/111, el-Enbiyâ 21/112, eş-Şuarâ 26/9, es-Sebe' 34/54, es-Sâd 38/59, eş-Şûrâ 42/19, ez-Zâriyât 51/58, el-Mülk 67/26, el-Kalem 68/5-6, el-Hâkka 69/25 âyetlerinde de tesbit edilmiştir.

Örnek 2:

أَحْسِبَ النَّاسَ أَنْ يَبْرُكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ⁶⁵ "İnsanlar, "İnandık" demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler. (Âyet, Ömer b. el-Hattâb'ın (r.a) azadlısı Mihcâ b. Abdullah'ın şehit edilmesiyle ilgili olarak inmiştir. *Bedir* günü Müslümanlardan öldürülen ilk kişidir.)"⁶⁶

Görüldüğü üzere Mukâtil, yukarıdaki âyetin Medenî olduğuna dair bir vurguda bulunmadan, *Bedir*'de ilk şehit edilen sahabî hakkında indiğini belirtmiştir. Mukâtil burada açıkça tarihi tutarsızlık (anakronizm) içindedir. Daha önce Mukatıl tefsirinin özelliklerinden bahsederken, M. Akif Koç'un genel olarak Mukâtil'in Mekkî âyetlerin izahında *Bedir* savaşına yer vermesini anakronizm olarak değerlendirdiğini görmüştük. Fakat yukarıda gruplandırarak verdiğimiz *Bedir* izahlı âyetler bu olayı sadece anakronik birer hata olarak değerlendirmenin

⁶⁰ ez-Zuhuf 43/41.

⁶¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/796.

⁶² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/341.

⁶³ el-En'âm 6/114.

⁶⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/585.

⁶⁵ el-Ankebût Sûresi 29/2.

⁶⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/372.

1156 | Nurdane Güler. Mukâtil Tefsirinde Mekki Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan...

tatmin edici bir izah olmadığını göstermektedir. Bu konudaki tüm âyetleri kendi özellikleri içinde dikkate almadan herhangi bir neticeye varmak doğru olmaz. Bu nedenle nihai kararı sonuç bölümüne bırakıyoruz.

Râzî bu âyetin Mekke’de şehit edilen bazı Müslümanlar veya yine Mekke’de içlerinden bir kısmının şehit olup diğerlerinin sağ kaldığı guruplar hakkında indiğini belirttikten sonra, son seçenek olarak Mukâtil’in görüşünü zikretmiş ama üzerinde durmamıştır. Taberî, Zeccâc ve Mâtürîdî bu âyet için *Bedir*’le alakalı bir izaha yer vermemişlerdir.

2.9. Mekki Olduğu Halde *Bedir* Gazvesine İşaret Ettiği Düşünülen Âyetler

Müfessirlerin çoğunluğunun *Bedir* ile izah ettiği 5 âyet bulunmaktadır. Bu âyetler, Mukâtil’in ve diğer müfessirlerin izahları ile birlikte aşağıda tek tek incelenecektir.

Örnek 1:

الْمُغْلِبَتِ الرُّومِ فِي أَرْضِ الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَلَيْهِمْ سَيَقْلِبُونَ فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلِ وَمِنْ بَعْدِ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ⁶⁷ “*Elif Lâm Mim. Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah’ındır. O gün Allah’ın zafer vermesiyle mü’minler sevinecektir. (Allah Farslara karşı Rumlara yardım etti, Bedir günü de müşriklere karşı mü’minlere yardım etti.) Allah dediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir.*”⁶⁸

Kitapsız bir dine mensup Farsların, kitaplı bir din olan Hıristiyanlığa mensup Rumları yenmesi Mekke müşriklerini sevindirmişti. Âyette birkaç yıl sonra tam tersinin gerçekleşeceği bildirilmiştir. Mukâtil, haberi kıyas yoluyla *Bedir*’le ilişkilendirmiştir. Râzî “Rumların Farslara gâlib gelmeleri, müslümanların *Bedir*’de müşriklere galip geldiği güne rastlamıştır” bilgisini not düşer. Taberî aynı haberi Süfyan es Sevrî’den nakletmiştir. Taberî ve Râzî yaşanan sevincin aynı zamanda *Bedir*’de Müslümanların zaferiyle oluşan sevinci de içerdiğine işaret ederler.⁶⁹

Örnek 2:

جُنْدًا مَا هُنَالِكَ مَهْزُومًا مِنَ الْآخْزَابِ ⁷⁰ “*Onlar, çeşitli guruplardan oluşan (Benî Muğire ile Benî Ümeyye ve Ebu Talha’nın soyundan gelenlerden) ve şuracıkta yenilgiye uğratılmış bir ordu- dur. (Allah onların Bedir’deki yenilgi ve bozgunlarını haber vermektedir.)*”⁷¹

Mukâtil gibi, Taberî ve Mâtürîdî de bahsedilen ordunun *Bedir*’de mağlup edileceğini kaydederken, Râzî *Bedir*, Hendek ve Mekke’nin fethi olmak üzere üç seçenek sıralamış; doğrusunun sonuncusu olduğunu belirtmiştir.⁷²

Örnek 3:

يَوْمَ نَبِطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَىٰ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ⁷³ “*Fakat biz batşetü’l-kübrâ (yani en büyük felaket) ile yakalayacağımız gün, (Medine’de Bedir günü Mekke’de onlara isabet eden açlıktan daha büyüktü), kesinlikle intikamımızı (öldürmek ve meleklerin yüzlerine, arkalarına vurmaları ile ve Allah’ın ruhlarını alelacele cehenneme ulaştırması ile) alırsız.*”

Âyette görüldüğü üzere Mukâtil, müşrikler için iki büyük felaket *Mekke’de açlık ve Medine’de Bedir günü* arasında kıyaslama yaparak *Bedir*’i tercih etmiştir. Taberî ve Zeccâc da “batşetü’l-kübrâ”nın *Bedir*’de gerçekleştiğini düşünürler. Mâtürîdî ve Râzî *Bedir*’e ek ikinci felaketi *kıyamet günü* olarak zikretmişler, ikisi arasında tercih yapmamışlardır.⁷⁴

⁶⁷ er-Rûm Sûresi 30/1-5.

⁶⁸ Mukâtil, *Tefsîr*; 3/407.

⁶⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/66; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 25/80.

⁷⁰ es-Sâd 38/11.

⁷¹ Mukâtil, *Tefsîr*; 3/637.

⁷² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/157; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 8/603; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 26/370.

⁷³ ed-Duhân 44/16.

⁷⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 22/22-25; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, 4/425; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 9/201; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 27/658.

Örnek 4:

75 أم يقولون نحن جميع منتصر سيزم الجمع ويولون الذب
"Yoksa onlar, "Biz (düşmanımız Muhammed (s.a) ve arkadaşlarından) *intikam alacak olan bir topluluğuz*" mu diyorlar? (Allah Nebî'ye (s.a) şöyle diyor:) *O topluluk yakında (Bedir'de) bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp (hiçbir şeye aldırış etmeden) kaçacaklardır.*"⁷⁶

Mukâtil bu ayette bahsedilen topluluğun Bedir'de bozguna uğrayacaklarını belirtmiştir. Mukâtil gibi Taberî, Zeccâc ve Mâtürîdî de bahsedilen müşrik topluluğun *Bedir'de* mağlup edildiğini belirtirler.⁷⁷

Örnek 5:

78 قل ما يعبوا بك ربى لولا دعاؤكم فقد كذبتم فسوف يكون لزاماً
(Ey Muhammed!) *De ki: 'Duanız (ibadetiniz) olmasa Rabbim size ne diye değer versin (Rabbim sizi ne yapsın)! Siz yalanladınız. Öyle ise lizâm yakanızı bırakmayacak (Bedir'de azab sizi yakalayacak) tır.'* (Nitekim onlar *Bedir'de* öldürüldüler. Melekler onların yüzlerine ve arkalarına vuruyordu. Allah da alelacele ruhlarını cehenneme ulaştırdı. Sabah akşam ona arz olunurlar.)⁷⁹

Yukarıdaki ayette zikri geçen *lizâm* Mukâtil *Bedir'de* azabın yakalaması olarak izah etmiştir. Taberî, Zeccâc, Mâtürîdî ve Râzî de *lizâm*ın *Bedir'de* gerçekleştiği üzerinde ittifak etmişlerdir.⁸⁰

2.10. Değerlendirme

1-Mukâtil tefsirinde Mekkî sûrelerde *Bedir* izahı toplam 66 âyette göze çarpmaktadır. Bunlardan 44'ünde Mukâtil yalnızdır. 14'ünde Râzî, 8'inde, Taberî, 7'sinde Mâtürîdî, 5'inde Zeccâc kendisine katılmıştır. Her müfessirin *Bedir* izahı ile ilgili yüzdeler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Mukâtil'in Mekkî Sûrelerde *Bedir* İzahı ve Diğer Müfessirlerin Katılımı

Mukâtil Toplam	Mukâtil Yalnız	Taberî	Zeccâc	Mâtürîdî	Râzî
66	44	8	5	7	14
	%66	%12	%7,5	%10,6	%21

2-Genel itibariyle diğer müfessirlerin de kendisine katıldığı 5 âyeti dışarıda bırakırsak Mukâtil, Mekkî sûrelerde geçen 61 âyeti *Bedir* ile izah etmiştir. Bunlardan 44'ünde yalnızdır. 3'ünde Taberî, 2'sinde Zeccâc, 4'ünde Mâtürîdî, 10'unda Râzî kendisine katılmıştır. Tablo 2 bu durumda her müfessire ait yüzdeler göstermektedir.

Tablo 2: *Bedir* İzahı Mümkün Görülen Ayetler Çıkarıldığında Mukâtil'in Mekkî Sûrelerde *Bedir* İzahı ve Diğer Müfessirlerin Katılımı

Mukâtil Toplam	Mukâtil Yalnız	Taberî	Zeccâc	Mâtürîdî	Râzî
61	44	3	2	4	10
	%72	%4	%3	%6,5	%16

3-Mukâtil'in Mekkî sûrelerde *Bedir* izahlarına katılım açısından diğer müfessirler değerlendirildiğinde şunlar göze çarpar:

⁷⁵ el-Kamer 54/44-45.

⁷⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/184.

⁷⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/602; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 5/92; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/457.

⁷⁸ el-Furkân 25/77.

⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/243.

⁸⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/323-324; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/78; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/48; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/489.

1158 | Nurdane Güler. Mukâtil Tefsirinde Mekki Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan...

Taberî bir âyeti tefsir ederken o âyet ile ilgili görüşleri serdederek tercihte bulunmaktadır. Mukâtil ve Kelbi hariç, sahabe, tabiûn ve tebe-i tabiûn döneminden gelen tefsire dair görüşleri isnad zinciriyle birlikte bu eserde bulmak mümkündür. Taberî “Mekki Olduğu Halde Bedir Olarak İzah Edilebilecek Âyetler” başlığıyla verdiğimiz 5 âyetin 5’i için de *Bedir*’i mümkün görmüştür. Mukâtil Taberî’nin kaynakları arasında yer almadığından, bu görüşlerin Mukâtil dışı kaynaklardan geldiği açıktır. Diğer 61 âyetin sadece 3’ünde Taberî *Bedir*’e işaret eden görüşlere yer vermiştir. Bu bize Mekki âyetlerde *Bedir* vurgusunun genel olarak Mukâtil dışında diğer erken dönem müfessirleri tarafından benimsenmediğini gösterir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Zeccâc tefsiri filoloji ağırlıklıdır. Daha çok dil ile ilgili izahlara yer vermiştir. Fakat yine de *Bedir* izahının mümkün olduğu 5 âyetin 3’ünde Mukâtil gibi düşünmüş, diğer 61 âyetin sadece 3’ünde *Bedir*’e yer vermiştir. Sonuç itibariyle Zeccâc bu konuda farklı bir tutum içindedir.

Mâturîdî tefsiri erken dönemin en kapsamlı dirâyet ağırlıklı tefsiridir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu tefsirde Mukâtil’in görüşlerine ismi zikredilerek yer verilmiştir. Mâturîdî *Bedir* izahının mümkün olduğu 5 âyetin 3’ünde Mukâtil’e katılmış, diğer 61 âyetin sadece 4’ünde *Bedir*’e diğer seçenekler arasında yer vermiştir. Dolayısıyla Mâturîdî sadece 4 âyette *Bedir*’i ihtimal dâhilinde görmüş, diğer âyetlerin muhtemel manaları içinde dahi Mukâtil’in görüşünü zikretmemiştir.

Râzî tefsiri için ilk söylenecek şey Mukâtil dâhil yukarıda bahsi geçen tefsirlerin hepsinin Râzî’nin kaynakları arasında olduğunu belirtmektir. Râzî bahsi geçen tefsirleri bir arada görüp değerlendirmiş, tefsirinde bir metod olarak mevcut görüşleri çoğu zaman bir tercihte bulunmadan sıralamıştır. Râzî *Bedir* izahının mümkün görüldüğü 5 âyetin 4’ünde Mukâtil’e katılmış, diğer 61 âyetin 10’nunda *Bedir*’e diğer seçenekler arasında yer vermiştir. Bu rakam Taberî, Zeccâc ve Mâturîdî’ye göre çok görünse de sadece %16’ya tekabül etmektedir. Râzî’nin âyetler için yapılmış tefsirleri çoğu zaman aralarında tercihte bulunmadan sıralama geleneği düşünülürse, 51 âyette Mukâtil’in görüşünü diğer ihtimallerle birlikte zikretmeye gerek görmediği fark edilir. Anlaşılan Râzî de diğerleri gibi Mukâtil’in izahlarını makul görmemiştir. Yine de tefsirinde Mukâtil’in *Bedir* vurgusuna en çok yer veren müfessir olmuştur.

4-Taberî, Mâturîdî ve Râzî, kendilerine ait tefsir eserlerinde Mukâtil’in sadece *Bedir*’i zikrettiği birkaç âyette Mekke’nin fethini ve Hendek zaferini de muhtemel anlamlar içerisinde zikretmişlerdir. Tablo 4, Taberî, Mâturîdî ve Râzî’nin Mekki âyetlerde Mekke Müşriklerine karşı *Bedir*’in yanısıra Hendek ve Mekke’nin fethi gibi başarıları da temas ettiklerini göstermektedir.

Tablo 3: Mukâtil’in *Bedir* izahına Diğer Müfessirlerin Getirdiği Alternatifler

Kehf 18/59	Râzî	<i>Bedir</i> /Mekke’nin fethi
Secde 32/30	Taberî, Mâturîdî	Mekke’nin fethi
Saffât 37/178	Râzî	<i>Bedir</i> /Mekke’nin fethi
Sâd 38/11	Râzî	<i>Bedir</i> /Hendek/Mekke’nin fethi
Fussilet 41/53	Taberî, Mâturîdî, Râzî	Mekke’nin fethi

5-Mukâtil için *Bedir* Mekke müşriklerine verilen en büyük cezadır ve alternatifsizdir.

6-Mukâtil *Bedir* izahları içinde “Kureyşliler arasından mut’imun (*Bedir*’de yemek yedirenler) ile mustehziûn (alay edenler) hakkında inmiştir.” ve “Allah *Bedir*’de onların öldürülmelerini takdir ederek intikam almış, melekler yüzlerine ve sırtlarına vurmuş, ruhları da alelacele cehenneme götürülmüştür.” ifadelerine de sık sık yer vermiştir.

7- Mukâtil tefsirinde tarihi tutarsızlıkları işaret eden açıklamalarına yer verdiğimiz Koç’un, genel olarak *Bedir*’le ilgili tefsirlerde yer alan tutuma dair yorumu şöyledir:

“Mekki âyetlerin yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız şekliyle *Bedir* savaşına konu edildiğine tefsir kitabiyatında sık rastlanmaktadır. Acaba müfessirler ‘Bu âyetler indiği anda muhatapları için ne anlama geldiler?’ sorusuyla ilgilenmemişler midir? Bu âyetlerin Mekke

döneminin ağır şartları altında sıkıntı çeken sahabeye moral desteği vermekten başka ne anlamı olabilir? Bu âyetlere muhatap olan sahabenin sevineceği ve büyük beklenti içine gireceği aşikârdır. Ancak müfessirler açısından konuyla ilgili bir yığın âyeti böylesine soyut bir desteğe atıfta bulunarak geçiştirmek hiç de cazip değildir. Müfessirlerin, dönemlerindeki ve kendilerinden sonraki muhatap kitlelerine bu yakın/dünyevî tehdidin *Bedir*'de gerçekleştiğini göstermeleri çok daha anlamlıdır. Böylece okurlar hem Siyer-i Nebi ile âyetler arasında doğrudan ilgi kurabilecek, hem de Kur'an'ın olayları önceden bilen ilahi bir kaynaktan geldiğini görerek kollektif bir tatmin yaşayacaklardır."⁸¹

Elimizdeki veriler Mekkî sûrelerde *Bedir*'e yapılan yoğun atıfların genel değil, Mukâtil'e has bir özel bir durum olduğunu göstermiştir. Koç'un tüm tefsir kitabiyatı üzerinde yaptığı değerlendirme bu araştırmanın sonuçlarına göre temelsiz kalmıştır. Koç'un değerlendirmeleri sonuç bölümünde Mukâtil'e has olarak dikkate alınacaktır.

Sonuç

Mukâtil tefsirinde Mekkî sûrelerin izahında *Bedir* gazvesine atıf sık görülür. Genellikle gelecek ifadedi âyetlerde görülen bu izahlar, bazen nasıl bir alaka içerdiğini anlamının mümkün olmadığı bağlamlarda yer alabilir. *Bedir* vurgusu en çok "azap" kelimesi ile irtibatlı olarak göze çarpar. Mukâtil apaçık cehennem azabından bahseden âyetleri bile, önce *Bedir*'de sonra ahirette azap olarak görmüştür.

Mukâtil tefsirinde, büyük çoğunluğu farklı Mekkî sûrelerde 66 âyet *Bedir*'e atfen izah edilmiştir. Bunlardan beşi, değerlendirmeye aldığımız diğer müfessirlerin de ortak olarak tefsirlerinde *Bedir*'e yer verdikleri âyetlerdir. Bu durumda kalan 61 âyetin % 72'inde Mukâtil izahlarında yalnız kalmıştır. En çoktan aza doğru sıralarsak %16'sında Râzî, % 6,5'unda Mâturîdî, % 4'ünde Taberî, % 3'ünde Zeccâc kendisine eşlik etmiştir. Bu rakamlar diğer müfessirlerin Mukâtil'in *Bedir* izahlarını yerli yerinde görmediklerinin açık kanıtıdır. Eşlik oranı en yüksek olan Râzî, âyetlerin tefsirinde izlediği ilgili görüşleri sıralama metodu kapsamında değerlendirildiğinde, % 84 oranında *Bedir*'le ilgili Mukâtil'in vurgularını diğer görüşler arasında zikretmeye değer bulmamış olmasıyla dikkat çeker.

Mukâtil tefsirinde *Bedir* alternatifsiz bir zaferdir. Diğer tefsirlerde *Bedir*'in yanısıra Hendek gazvesi, Mekke'nin fethi gibi Müslümanların elde ettiği diğer başarılarla da yer verilmişken, Mukâtil tefsirinde *Bedir*'in Mekke müşriklerine vurulan en büyük darbe olarak farkı açıkça belirtilmiştir. Mukâtil tefsirinde görülen bu *Bedir* tutkusu nasıl izah edilebilir. Tefsir konusundaki mahareti, Kur'an'a hem içerik hem dil açısından hâkimiyeti düşüldüğünde, *Bedir* konusundaki ısrarını gelişigüzel dokunuşlar, bazen anakronik hatalar olarak izah etmek pek ikna edici olmayabilir. *Bedir* Mukâtil'de bir sehiv değil daha çok bilinçli bir tercih olarak görünür. Âyetleri incelerken fark edildiği gibi bu vurgunun yapıldığı âyetlerin ekseriyetinde mevcut olan geleceğe dönük ifadeler de Mukâtil'e izahları için zemin hazırlamıştır. Zaten Mukâtil bazen tarihi tutarsızlık içine düşmeyi de önemsememiştir. Onun bu tutumunu Koç'un zikrettiği genel olarak müfessirlerin, hem Siyer-i Nebi ile âyetler arasında doğrudan ilgi kurarak, hem de Kur'an'ın olayları önceden bilen ilahi bir kaynaktan geldiğini görerek kollektif bir tatmin yaşama duygularına bağlayabilir miyiz? Bu açıklama Mukâtil'in diğerleriyle kıyas kabul etmeyecek ölçüde aşkın *Bedir* tutkusunu da izah eder mi? Bizce Mukâtil başkalarından farklı tutumuyla daha özel değerlendirilmeyi hak etmektedir.

Mukâtil'in *Bedir* tutkusu, Müslümanların Mekke müşrikleri ile yaptıkları savaşlar içinde *Bedir* gazvesinin taşıdığı önem ile ilgili olabilir. Mukâtil'i anlayabilmek üzere Müslümanların Mekke müşrikleri ile yaptıkları savaşlara göz atarsak *Bedir*'i diğerlerinden ayıran farkları görürüz. Müslümanların Mekke müşrikleri ile üç büyük savaşı olmuştur. *Bedir* müslümanların yaptıkları ilk savaştır. Sayılarının ve teçizatlarının azlığına rağmen kazanılan büyük başarı Hz. Peygamber'in kurduğu Müslüman devletinin teşekkülünde her şeyden önce moral açıdan büyük destek sağlamıştır. Ardından gelen Uhud yenilgiyle sonuçlanmış, Ahzab ise

⁸¹ Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, 59.

1160 | Nurdane Güler. Mukâtil Tefsirinde Mekki Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan...

savunma savaşı olarak cereyan etmiştir. Bunlardan sonra Mekke'nin fethi neredeyse yüz yüze çarpışma olmadan gerçekleşmiştir. Huneyn ise Müslümanların tam teçhizatlı ve düşman kuvvetlerden sayıca üstün oldukları bir orduyla gerçekleşmiştir. Bu durumda diğerlerine değil de *Bedir*'e vurgu yadığanmamalıdır. Nitekim *Bedir*, Türk milletinin İstiklal marşında "Bedr'in aslanları ancak bu kadar şanlı idi." dizesinde yer bulacak kadar Müslümanlar indinde makes bulmuş bir savaştır. Bu durumda Bedir tutkusu değil, asıl yadığanacak olan, zorlama bağlan-tılarda *Bedir*'i zikretme ihtiyacıdır.

Kanaatimizce Mukâtil'in bazen makul karşılanabilir, bazen yersiz, bazen de anakronik *Bedir* izahlarını bu gazveye verdiği önemde ve Kur'ân âyetlerinin tefsirinde somut verilere dayanma metodunda aramak doğru olur. Onun tefsire bakışında hiçbir âyet dönemin yaşanan tecrübelerinden bağımsız değildir. Hemen her âyette tarihi durumu yansıtan bilgilere yer ver-meye özen göstermektedir. Mukâtil için *Bedir*, âyetlere yaptığı izahlardan anlaşıldığı kada-ryla Mekke müşriklerinin dünya hayatında gördükleri en büyük azaptır ve bu yönüyle de azap, tehdit, intikam içerikli âyetlerde mutlaka zikredilerek hatırlatılmalıdır.

Kaynakça

- Abdullah, Akhmad Mughzi. "Mukâtil b. Süleymân Tefsirinde İsrâiliyyata Dair Rivâyetler". *Kur'an ve Yorumu -İlk Üç Yüz Yıl-* 2. ed. Halil Rahman Açar. 129-150. Ankara: İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayını, 2019.
- Abidoğlu, Vahidbeg. "Mukâtil b. Süleymân ve Fikhî Âyetleri Yorumlama Usûlü". *Kur'an ve Yorumu -İlk Üç Yüz Yıl-* 2. ed. Halil Rahman Açar. 123-127. Ankara: İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayını, 2019.
- Akkuş, Halime. *Mukâtil B. Süleymân'ın Tefsirinde Ölüm ve Ötesi*. Yozgat: Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Albayrak, Halis. "Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi". *Kur'an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. Ed. M. Mahfuz SÖYLEMEZ. 83-105. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Altay, Şeyma. "Mukâtil b. Süleymân Örneğinde Erken Dönem Nesih Algısı". *Usûl: İslam Araştırmaları* 23 (2015), 45-66.
- Altuntaş, Mehmet. "Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsirinde İsrâiliyat ve Hurûf-ı Mukattaa Hakkindaki Yorumları". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/13 (2018), 129-158.
- Amedov, Şenol. "Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsirinde Hz. İsa'nın Vefatı Meselesi". *Eskişehir Osmaniye Üni-versitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2016), 95-124.
- Bağdâdî, Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. Thk. Mustafa Abdul-Kâhir Ata. 24 cilt. Yy: Dâru'l-kutubu'l-ilmîyye, h.1417. 13/163.
- Bulut, Ali. "Filolojik Tefsirle Rivâyet Tefsirinin Buluşma Noktası: Zeccâc'ın Meânî'l-Kur'ân'ı". *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü*. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsirde Mukâtil İbn Süleymân ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1976), 1-35.
- Çalışkan, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2. Basım. Ankara: Bilay Yayınları, 2020.
- Çelik, İbrahim. "Kur'an'da Haberî Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleymân'a İsnad Edilen Teşbih Fikri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 151-159.
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali. *Tabakâtu'l-mufessrîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubu'l-ilmîyye, 2. Basım, ts.
- Elkoca, Eyüp. "Siyerin Tefsire Kaynaklığı Bağlamında Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsiri". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 153-173.
- Elkoca, Eyüp. *Siyerin Tefsire Kaynaklığı: Mukâtil b. Süleymân örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Haidar, Gunaydın Hasan. *Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsirinde Nasih ve Mensuh -Mahmud Şehate'nin Tahkiki Çerçevesinde Bir İnceleme-*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Hamurcu, M. Fevzi. *Mukâtil b. Süleymân ve ilk Fikhî Tefsir*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Kavun, Emine. *Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsirinde Hidâyet ve Dalâlet Âyetleri ve Yorum*. Yozgat: Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kiraz, Celil. "Mukâtil b. Süleymân'ın Muhkem ve Müteşabih Anlayışı". *Süleymân Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 26/1 (2011), 95-110.
- Koç, Mehmet Akif. *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi* Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2005.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtu ehli's-sunne*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye. 1426.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman. *Tehzîbu'l-kemâl fi'r-ricâl*. Thk. Beşâr Avâd Ma'rûf. 35 cilt. 1. Basım. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1400/1980.
- Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâs, ts.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-Gayb*. 3. Baskı. 32 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî. 1420h.
- Sırakaya, Selma. *Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsiri ile el-Vücuah ve'n Nezair Adlı Eserinin Muka-yesesî*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

1162 | Nurdane Güler. Mukâtil Tefsirinde Mekki Sûrelerde Bedir Gazvesine Yapılan...

- Sirry, Mun'im. "Mukâtil b. Süleyman ve Antropomorfizm = Muqâtil b. Sulaymân and Anthropomorphism". çev. Yusuf Yurt & Büşra Yurt. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2017), 251-282.
- Soycan, Mustafa. *Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150/767) Tefsîr Adlı Eserindeki Meğâzî Bilgilerinin Tesbit ve Değerlendirmesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l beyan fî te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. B.y.: Müessesetü'r-risâle, 1420/2000.
- Tuna, Salih & Abacı, Harun. "Beyan İlmi Özelinde Mukâtil b. Süleyman'ın et-Tefsîrül-Kebîr'inin Belâği Yönü". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019), 326-341.
- Türker, Ömer. *Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'ân-ı Tevil Yöntemi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Türker, Ömer, "Mukatil b. Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Usta, Esra. *Mukâtil B. Süleymân'ın (v.150/767) Esbab-ı Nüzul Rivâyetlerini Kullanımı -Mekki Sûreler Örneği-*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yalçınkaya, Yusuf. *Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsîr-i Kebîr'i ve İsrâiliyât*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yıldırım, Zehra. *Mukâtil b. Süleymân'ın Müteşâbih Kabul Edilen Âyetlere Yaklaşımları*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Yıldız, İbrahim. "Ebû İshâk ez-Zeccâc ve Tefsir İlmindeki Yeri". *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*. 1/2(2014), 83-108.
- Yurt, Yusuf. "Mukâtil b. Süleyman ve Antropomorfizm = Muqâtil b. Suleymân and Anthropomorphism", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2017), 251-282.
- Zahitoğlu, İrfan. *Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsîr-i Kebîr'indeki Hadislerin Tahriri ve Değerlendirilmesi*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm. *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbihi*. Thk. Abdülcelil Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1408/1998.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 25 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-risâle, 3. Basım, 1405/1985